

Sebeb-i Nuzûl Rivayetlerinin Tefsirde Kullanılması: Muhammed İzzet Derveze Örneği^a

MUSA GÜLER^b

Öz: Kur'an-ı Kerim toptan değil, yaklaşık 23 yıllık bir süreçte pey-der pey nâzil olduğundan vahyin önemli bir kısmı nuzûl döneminde meydana gelen bir sorunu çözmüş ya da Hz. Peygamber'e sorulan bir soruya cevap teşkil etmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın tefsir edilmesinde nuzûl sebeplerinin önemi küçümsenemez. Ancak nuzûl sebeplerine dair rivayetlerin bir takım kriterlere ters düşmemesi önem arz etmektedir. Muhammed İzzet Derveze söz konusu rivayetleri ayetin anlam ve muhtevası, siyek-sibakı, nuzûl zamanı, uslubu ve Kur'an bütünlüğü ile uyumlu olup olmamasına göre değerlendirmiş, uyumlu olanları tefsirde kullanmıştır. Bu açıdan Derveze'nin meseleye bakışı bizce önemlidir. Buradan hareketle bu makalenin amacı, Derveze'nin sebab-i nuzûl rivayetlerine yaklaşımını ele almak ve değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an'ı Kerim, tefsir, sebab-i nuzûl, İzzet Derveze.

Geliş Tarihi: 27.02.2018 | Kabul Tarihi: 25.04.2018

^a Bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalında yapılmakta olan "Nuzul Sırasına Göre Tefsirlerin Mukayesesi (*Tefsirü'l-Hadis, Fehmu'l-Kur'an'il-Hakim* ve *Beyanu'l-Hak* Örneği) başlıklı Doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

^b Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Programı
Musaguler12@gmail.com

The Use of Narrations of Reason for Descending in the Commentary of the Qur'an: The Case of Muhammed İzzet Derveze

MUSA GÜLER

Abstract: The Holy Qur'an is not wholesale, but because it was descended in the process of nearly twenty-three years, the important part of the inspiration solved a considerable part of problem or it constitute an answer to the questions posed to the Prophet. Therefore, the importance of the reasons for descending for the interpretation of the Qur'an cannot be underestimated. However, it is important that the rumors about the causes of the descending should not contradict with some criteria. Muhammad İzzet Derveze evaluated the narratives in terms of the meaning and content of the verse, whether they were in accordance with the political-sanctuary, the time of the descending, the style and the integrity of the Qur'a and used which correspond with commentary of Qoran. In this respect, according to us the perspective of Derveze is important. From this point of view, the purpose of this article is to examine and evaluate the approach of Derveze to the rumors of the cause of the narratives.

Keywords: The Holy Qur'an, commentary of the Qur'an, descending (nuzul), İzzet Derveze.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in indiriliş gayesi, insanların dünya ve ahiret saadetini sağlamaktır. Bunun yolu da Kur'ân'ı sahih bir şekilde anlama ve ona uygun yaşamaya bağlıdır. Kur'ân'ın sahih bir şekilde anlaşılabilmesi için vahyin indiği ortam ve şartları bilmek önemlidir. Çünkü toplumun değişim ve dönüşümünü amaç ettiği için vahiy, tedrici olarak yaklaşık yirmi üç sene zarfında nazil olmuştur. Nuzûl dönemde insanlığın ahlakî, hukukî ve diğer ihtiyaçları ile ilgili hüküm ve prensipler Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla indirilmiştir. Bu bağlamda bir kısım âyetler, insanlar ibret alsın diye geçmiş toplumlarla peygamberleri arasındaki hadiselerden bahsetmek; bir kısım âyetler nuzûl ortamında meydana gelen olayların mahiyetini açıklamak üzere nazil olmuştur. Kur'ân'ın geri kalan kısmı ise belli bir sebep olmaksızın bir takım hükümler ve prensipleri ortaya koymak amacıyla indirilmiştir.¹

Kur'ân'ın ekseriyetini oluşturan âyetler herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın nazil olmuştur. Bunun dışındaki âyetler ise ya bir hadisenin hükmünü açıklamak ya da Hz. Peygamber'e sorulan bir takım sorulara cevap vermek üzere indirilmiştir.² Buradan hareketle sebeb-i nuzûl kavramının sonradan ortaya çıkmış bir kavram değil; İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar İslamî ilimler alanında çalışma yapanların Kur'ân'ı anlamak amacıyla kullandıkları önemli bir kavram olmuştur.³

1. Sebeb-i Nuzûl İlmi ve Önemi

Sebeb-i nuzûl vahyin nuzûl sürecinde meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birden fazla âyetinin yahut bir sûresinin indirilişine neden olan olay, durum ya da herhangi bir konu hakkında Hz. Peygamber'e sorulan soru olarak tanımlanmaktadır.⁴ Ahmet

¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İfav Yay., İstanbul, 2012, s. 209-210. Ayrıca Bkz.: Suat Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 85-89.

² Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-İlim lilmelayin, Beyrut, 1988, s. 132.

³ Ayşe Uzun, *Câbirî'nin Tefsiri ve Yorum Yöntemi*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2013, s. 60.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, İfav Yay., İstanbul, 2012, s. 115; Demirci, "Es-

Nedim Serinsu ise “Nuzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, tazammun etmek (hadiseyi soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden, vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadise” şeklinde açıklamaktadır.⁵ Nuzûl sebebine bağlı olarak inen âyet ve sûrelerle ilgili rivâyetleri konu edinen ilim dalına ise sebab-i nuzûl ilmi adı verilmektedir.⁶

İslam âlimleri nuzûl sebebinin önemiyle ilgili çeşitli görüşler serdetmişlerdir. Çoğuna göre nuzûl sebebinin bilmek Kur’ân’ın anlaşılması açısından önemli bir husustur. Kur’ân’ın anlaşılması açısından nuzûl sebebinin bilmenin pek çok faydaları olduğunu kabul eden ez-Zerkeşî (ö:794), bu konunun faydasız olduğunu iddia edenlerin yanıldıklarını ifade etmektedir. Zerkeşî’ye göre bu ilmi bilmenin bazı faydaları şöyledir:

Nazil olan hükmün hikmeti nuzûl sebebinin bilmekle daha iyi anlaşılır. Hüküm çıkarmada sebebin hususiliğini göz önünde bulunduranlara göre nuzûl sebebi âyetin içerdiği hükmü tahsis eder. Manaya vakıf olmanın en etkili yolu sebab-i nuzûlü bilmekle mümkün olur. Bazen lafız umumî olur ancak bir takım deliller âyeti tahsis eder. Sebeb-î nuzûl ile hasr tevehhümü giderilir.⁷ Öte yandan nuzûl sebebinin bilinmesi âyetlerdeki şüphe ve karışıklı-

bab’n- Nuzûl” *DİA.*, XI, s. 360.

⁵ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân ve Bağlam*, Şule Yay., İstanbul, 2012, s. 56.

⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 210.

⁷ Meselâ, En’am, 6/ 145’de: “De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.” Âyette sadece sayılan dört şey yasak edilmiş gibi gözükse de bunlara hasredilemeyeceği, nuzûl sebebinden anlaşılmaktadır. Âyette sayılanların haramlığı ispat edilmiştir. Ancak bu dört şeyin dışında içilmesi ve yenilmesi yasak olan pek çok şey bulunmaktadır. Bu âyet inat ve kâfirliklerinden dolayı, Allah’ın helâl kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helâl sayan kimseler hakkında nazil olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (Thk, Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim), Beyrut, 1957, I, s. 23.

ğı giderebilir.⁸ Vahidî (ö.1076) ise nuzûl sebebi ilmîne tam vakıf olunmadan ilgili âyetin tefsirinin bilinemeyeceği görüşünü savunmaktadır.⁹

Bu bağlamda nuzûl sebebine şahit olan sahabe ile onların öğrencileri olan tabiin bu konudaki görüşleri ve tutumu önem arz etmektedir. Başta sahabe olmak üzere onlardan sonra gelenler Kur'ân'ı öncelikle sebeb-i nuzûl ile tefsir etmişlerdir. Bundan ötürü tefsir ilminin, başlangıçta esbâb-ı nuzûlü bilmekten ibaret olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Fakat sahabe ve tabiinlerden biri şu âyet şunun için indirilmiştir, dediklerinde, maksatları o âyetin ihtiva ettiği hükümü göstermek idi; yoksa bu durumun, âyetin nuzûl sebebi olduğunu söylemek değildi.¹¹

Şu var ki, sebeb-î nuzûl rivâyetleri Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü ve genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmelidir; aksi halde olumsuz bazı sonuçlara yola açabilir: Âyetleri nuzûl sebepleri çerçevesinde değerlendirmek ve bu sebeplerle sınırlandırmak, yorum zenginliğine engel olduğu gibi ilahi mesajın evrensel olma niteliğine zarar verir. Bu da otaya çıkacak bir takım sorunlara Kur'ân'ın genel perspektifinden çözüm bulma girişimlerine engel oluşturur.¹² Netice olarak Kur'ân'ın, insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak peyder pey indiği, bazı âyetlerin bir takım olaylar sebebiyle, çoğunun herhangi bir sebep olmaksızın indiği kabul

⁸ Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekir e-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, ty., s. 3. Mesela Mervan b. Hakem, İbn Abbas'a gelip "Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır." (Âl-i İmrân, 3/188) yetinin kimi muhatap aldığı sorar. İbn Abbas bu âyetin Ehl-i Kitap hakkında indiğini söyler: "Hz. peygamber, Ehl-i Kitaba bildikleri bir şeyi sormuştu. Onlar bildiklerini gizleyerek Ona başka şeyler söylemişlerdi. Böylece kendilerine sorulan şeyi yanlış cevaplandırmışlardır. Bununla birlikte Ona iyilik yaptıklarını göstermeye çalışmış ve o gizlediklerinden dolayı kazandıklarına sevinmişlerdi. Bkz.: Zerkeşi, *el-Burhân* I, s. 22- 27.

⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysaburî el-Vahidî,, *Esbâbu'n- Nuzûl*, (Thk, Kemal Besyuni Zağlul), Daru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, s. 10.

¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 116.

¹¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, s. 32.

¹² Serinsu, *a.g.e*, s. 165-174.

edilmektedir. Sebeb-i nuzûlün ancak nakledilen rivayetlerle bilinebileceği, bunlara vakıf olmanın ilgili âyetlerin anlaşılmasında büyük kolaylıklar sağladığı kabul edilmektedir.

Biz, sebeb-i nuzûl bilinmeden âyetlerin anlamı anlaşılmaz, görüşünü aşırı bir yorum olarak bulmakta; Nuzûl sebebini bilmek âyetlerin maksat ve mefhumunu anlamak açısından önemi küçümsemez, görüşünü daha makul bulmaktayız.

2. Muhammed İzzet Derveze'nin, Sebeb-i Nüzûlle İlgili Rivâyetlere Yaklaşımı

Tefsirü'l-Hadis adlı eserini nuzûl sırasına göre hazırlayan İzzet Derveze, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında sebeb-î nuzûl bilgisinin önemli olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla âyetlerin tefsirinde nuzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlere oldukça yer verip bunları değerlendirmektedir. Derveze, sebeb-î nuzûlle ilgili bir rivâyete rastlamamış ise bunu genellikle *ولم نطلع عليه خاصة في مناسبة نزول الآيات* "Âyetlerin sebebi nuzûlüyle ilgili özel bir rivâyete muttali olmadık" şeklinde ifade etmektedir.¹³

İzzet Derveze, sebeb-i nuzûl ilminin rivâyete dayalı olduğu görüşünü kabul etmekle birlikte söz konusu rivâyetleri sıhhat ve geçerlilik açısından değerlendirirken rey ve icthada başvurmuştur.¹⁴ Müfessir, tefsirinde sebeb-i nuzûlle ilgili rivâyetleri birkaç şekilde ele alarak değerlendirmektedir: Sûreleri pasajlar halinde tefsir eden müellif, buna bağlı olarak bazen bir âyet için bir sebeb-î nuzûl rivâyeti zikrederken, bazen de birden çok sebeb-i nuzûl rivâyetini aktarmaktadır. Kimi zaman da birkaç âyet için bir sebeb-i nuzûl rivâyetini nakletmektedir. Söz konusu rivâyetleri yalnızca nakletmekle yetinmeyen Derveze, bunları, âyetin siyak-sibakıyla, üslubuyla, mana ve muhtevasıyla, sûrelerin nuzûl zamanıyla, pasaj, sûre ve Kur'ân bütünlüğüyle karşılaştırarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'in ha-

¹³ Muhammed İzzet Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, Dâru'l-Garbi'l İslami, Beyrut, 2000, VIII, s. 49.

¹⁴ Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, Ankara Okulu Yay., 2009, s. 171.

yatıyla uyumlu olması gerektiğini ifade eden müfessir, âyetin nuzûl sebebine işaret ettiği rivâyetin verdiği anlam ile, âyetlerin metin içindeki bağlamının ifade ettiği anlam arasında herhangi bir çelişkinin olmamasına önem vermektedir.¹⁵ Derveze, farklı zamanlarda yazılan tefsirlerde sebeb-i nuzûle dair rivâyetlere topluca yer verildiğini ancak bunlar arasında çelişkili ve âyetlerin ruhuna uymayan türden rivâyetlerin olduğunu, bunlarla ilgili geniş çapta eleştiri ve arındırma yapılmadığını söylemektedir. Ona göre İslam'ın ilk üç yüz yılında meydana gelen siyasi, mezhepsel, etnik ve kelimî ihtilafların etkisi bu rivâyetlerde açık bir biçimde görünmektedir. Ayrıca kötü niyetli kişiler, zihinleri bulandırmak, yanlış bilgileri yaymak ve rakip gruplar arasında düşmanlık oluşturmak amacıyla bu rivâyetleri çarpıtıp değiştirmişlerdir. Böylece bilerek veya bilmeyerek tefsir kitaplarına yalan-yanlış bilgiler yerleştirilmiş ve bir kısım ayetlerin doğru anlaşılmasına engel teşkil etmiştir.¹⁶ Bundan ötürü Derveze, bu rivâyetleri belli ilkeler doğrultusunda değerlendirmekte, gerekçesini belirterek kabul veya red etmektedir.

Derveze, genellikle belli bir âyetin nuzûlüne ilişkin zikredilen sebebin, âyetin bağlamıyla ilişkili olup olmaması açısından değerlendirmektedir. Genellikle âyetlerin bağlamını dikkate almadan, sebeb-i nuzûl rivâyetleri doğrultusunda tefsir yaptıkları gerekçeyle müfessirleri tenkit etmektedir. Derveze, bağlamla çeliştiği açıkça görülen ve âyetin akışı ve anlamıyla, rivâyetin iniş sebebi olarak işaret ettiği olayla ilgisi olmayan, aralarında bir uyum görülmeyen bir kısım rivâyetlerin kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Derveze'ye göre, şâyet bu tür rivâyetler sahih ise bununla ilgili şu söylenebilir: Bu âyet, inzal olduktan sonra meydana gelen olaya şahid olarak gösterilmiş olabilir. Ya da olay âyetten bir süre önce meydana gelmiştir fakat ilgili âyette söz konusu olaya yönelik hatırlatma, eleştiri, uyarı ya da öğüt babından bir işaret ihtiva etmiştir. Bundan dolayı ravi meseleyi karıştırmış ve söz

¹⁶ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, I, s. 205-206.

konusu olayın âyetin nuzûl sebebi olduğunu sanmıştır.¹⁷

Şimdi, Derveze'nin sebab-i nuzûl rivâyetlerini hangi ilkeler çerçevesinde değerlendirdiğini bir kısım örnekler doğrultusunda inceleyelim.

3.1. Sebeb-i Nuzûl Rivâyetlerini Âyetin Muhtevasına Göre Değerlendirmesi

İzzet Derveze, sebab-i nuzûl rivâyetlerini âyetlerin anlam ve muhtevasıyla uyum içerisinde olması gerektiğini belirtmekte; Âyetin sebab-i nuzûlü olduğu söylenen rivâyet, söz konusu âyetin anlam ve muhtevasıyla uyumlu ise onu âyetin tefsirinde kullanmaktadır. Şâyet söz konusu durumla ilgili bir uyumsuzluk varsa bunu ifade etmektedir. Örneğin Fussilat, 41/ 22. âyetini ve sebab-i nuzûlü olduğu söylenen rivâyeti inceleyelim.

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

“Siz (günahları işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Lâkin, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz.”¹⁸

İzzet Derveze, bu âyetin sebab-i nuzûlü olduğu söylenen şu rivâyeti aktarmakta; âyetin anlamı ve muhtevasıyla karşılaştırarak değerlendirmektedir. Derveze'nin aktardığı rivâyet şöyledir: Buhari'de geçen ve Abdullah b. Mesud'a dayandırılan rivâyete göre Kureys'ten iki adamla Sakif'ten akrabaları olan iki adam bir evde oturdukları bir sırada aralarında şu konuşma geçer:

“Biri diğerlerine: ‘Sizce Allah konuşmalarımızı işliyor mu?’

Diğerleri: ‘Konuşmalarımızın bir kısmını işliyor,’ dediler.

Öbürleri: ‘Eğer, bir kısmını işitiyorsa hepsini de işitiyordur,’ dediler. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nazil oldu.”

¹⁷ Derveze, *Kur'an'ul-Mecid*, (Tefsirül-Hadis İçinde), I, s. 192.

¹⁸ Fussilet, 41/22.

Derveze'ye göre söz konusu âyet, kıyamet gününde kâfirlerle bedenlerindeki organları arasında geçen bir konuşmayı içeren âyetler gurubunun bir parçasıdır.¹⁹ Âyetin anlamı ile rivâyetin muhtevası arasında bir uyum görünmemektedir. Derveze, pasaj bütünlüğünü göz önüne alarak âyeti şöyle tefsir eder: "Kıyamet gününde kâfirler haşredilip cehenneme sürükleneceklerdir. Cehenneme konulmadan önce Allah'ın huzurunda hesaba çekileceklerdir. Allah, aleyhlerinde şahitlikte bulunsunlar diye kulaklarını, gözlerini ve derilerini konuşTURacaktır."²⁰

Görülüğü üzere Derveze, sebeb-i nuzûl rivâyetini âyetin mana ve muhtevasıyla uyumlu olması gerektiğini düşünmektedir. Âyetin manası ile uyumlu olmayan rivâyeti tefsirde kullanmayı doğru bulmamakta ve bu tür rivâyetlerle yapılan tefsiri sahih görmemektedir. Dolayısıyla bu tür rivâyetlerle tefsir yapmaktan kaçınmaya gayret etmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz rivâyetle, ilgili âyetin bağlamının uyuşmadığını düşünen çağdaş müfessirlerden M. Abid el-Cabiri, ayrıca rivâyeti kronoloji açıdan da eleştirmektedir. Zira âyetle ilgili rivâyet sûrenin Medenî olduğunu öngörmekte; halbuki sûre Medeni değil, Mekki'dir. Medenî olduğu öngörülen bir rivâyetin Mekki bir sûreye sebeb-i nuzûl gösterilemeyeceğini belirtmektedir.²¹

3.2. Sebeb-i Nuzûl Rivâyetlerini Âyetin Siyak-Sibakına Göre Değerlendirmesi

İzzet Derveze, âyetin siyak-sibakına göre yani metinsel bağlamındaki anlam ile rivâyetin verdiği bilgiyi karşılaştırmakta; bunların birbirleriyle uyum içerisinde olması gerektiğini düşünmektedirler. Örneğin, Maide Sûresi 87-88. âyetlerini ve ilgili olduğu söylenen rivâyeti inceleyelim.

¹⁹ Bkz. Derveze,, *Tefsirü'l-Hadis*, IV, s. 411-412. Derveze, söz konusu 19-23 âyetlerin beraber değerlendirilmesi gerektiğini söyler.

²⁰ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, IV, s. 411.

²¹ Muhammed Abid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il Hakim*, Merkezu Dirâsâtî'l-Vahdetî'l-Arabiyye, Beyrut, 2006, II, s. 31.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ
وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ

“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez. Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının”²²

Derveze, bu âyetlerin sebab-i nuzûlü olarak Taberi’den şu rivâyeti zikretmektedir: Müslümanlardan bir grup, keşiş ve ruhbanlara özenip, kendilerini daha çok ibadete vermek amacıyla eşlerinden, güzel yiyecek ve içeceklerden uzak durmaya karar vermişlerdi. Bu amaçla vakitlerini belli ibadetlerle geçirmeye başlamış, bazıları hadım olmaya bile niyetlenmişti. Bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, söz konusu kimseleri çağırıp sert bir şekilde uarmış ve şöyle demişti:

“Sizden öncekiler aşırıya gittiler, bundan dolayı Allah da onlara işlerini zorlaştırdı ve böylece helak oldular. Bana gelince; geceleri bazen ibadet yapar, bazen uyurum, bazen oruç tutar bazen de iftar ederim. Eşlerimle de ilgileniyorum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”²³ Bunun üzerine bir süre sonra mezkûr âyetler nazil olmuştur.

İzzet Derveze, bu rivâyeti zikrettikten sonra şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “Âyetlerin ruhuyla rivâyet uyum içerisindedir. Söz konusu âyetlerin keşiş ve ruhbanlara yönelik övgüler içeren âyetlerden sonra indiği düşünüldüğünde bunun bazı sahabilerde özentiye ve ibadete yönelmeye sebep olmuş olması mümkündür. Diğer taraftan bu olay, Hz. Peygamber zamanında yaşanan güzel örneklerdendir.”²⁴ Ayrıca bu âyetler Kur’ân’ın genel ilkeleriyle uyuşmakta olup Müslümanlara yönelik evrensel bir

²² Maide, 5/87-88.

²³ Muhammed b.İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî (Nikâh, 1, h.no: 5063)*, (Thk, M. Züheyr b. Nasr en-Nasır, Daru't-Tavkinen-Necât, Mısır, 1311, VII, s. 2; Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh, (Nikâh, I, h.no: 1401)*, Riyad, 1998, s. 1020.

²⁴ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, IX, s. 206- 207.

telkin niteliğindedir. Bununla birlikte eşyanın doğasıyla da uyum arz etmektedir. Zira İslam şeriatı sadece kendini ibadete verip dünyadan el etek çekmeye, dünya hayatının güzelliklerinden uzak durmaya davet etmediği gibi bu tür davranışları yasaklamaktadır.²⁵ İslam şeriatı orta yolu ve dengeli davranmayı önemsemektedir.²⁶ Bu örnekte de görüldüğü üzere Derveze, rivâyetin mühtevası ile âyetin siyak-sibak içerisinde kazandığı anlamın uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu durumla rivâyet arasında uyum görmekte ve bundan ötürü söz konusu rivâyeti sahih kabul etmektedir.

3.3. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Âyetin Nüzûl Zamanına Göre Değerlendirmesi

İzzet Derveze sûreleri, nüzûl sırasına göre tertip ederek tefsir etmektedir. Bu sebeple sebeb-i nüzûlle ilgili rivâyetleri değerlendirirken sûrelerin nüzûl zamanıyla uyumlu olmasına dikkat etmekte; buna uymayan rivâyetleri redetmektedir. Örneğin Kasas, 28/256. âyeti ve ilgili olduğu söylenen nüzûl sebebini ele alalım.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir.”²⁷

Derveze, bu âyetin tefsirinde, sûrenin nüzûl zamanını dikkate alarak âyetle ilgili olduğu söylenen bir rivâyeti zikrederek değerlendirmektedir. Derveze'nin, Taberî'den naklettiği rivâyet şu şekildedir: Hz. Peygamber, amcası Ebu Talib'in Müslüman olmasını çok istiyordu ancak kendisi Kureyş müşriklerinin, “Ebu Talib ata-

²⁵ Örneğin, A'raf, 7/32'de bu durum şöyle açıklanmaktadır. “De ki: “Allah'ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” De ki: “Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz.”

²⁶ Derveze, Tefsirü'l-Hadis, IX, s. 209.

²⁷ Kassa, 28/56.

larının dininden çıktı” şeklindeki suçlamalarından çekiniyordu.²⁸

Derveze, rivâyeti naklettikten sonra şöyle yorum yapmaktadır: “Bu rivâyeti kesin kabul veya reddetmek mümkün değildir. Çünkü Ebu Talib’in ölümü Mekke döneminin sonlarında gerçekleşmiştir. Oysaki sûrelerin tahmini nüzûl tertibine göre Kasas sûresi Mekke dönemin ilk yarısında nazil olmuştur. Fakat Ebu Talib’in baştan beri Hz. Peygamberi korumasına rağmen atalarının dine bağlılığının ihtimal dâhilinde olduğu, buna üzülen Hz. Peygamberi teselli etmek amacıyla bu âyetin indiği görüş kabul edilebilir. Fakat gerek sûrenin nüzûl sırası, gerekse diğer âyetlerle beraber düşünüldüğünde bu âyet, genel olarak Hz. Peygamberi seven, ona yakınlık gösteren ancak çağrısına kulak vermeyen, onun tebliğine inananmayan kişiler için üzülen Hz. Peygamber’i teselli etmek ve Arapların tavırları karşısında onun hüznünü dindirmeyi amaçladığı söylenebilir.”²⁹

Bu surenin Ebu Talibin ölümünden önce inmiş olması ve Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber’in, muhatapları ve sevdiklerinin tümünün inanmasını istiyor olması dikkate alındığında söz konusu âyet bu şartlarda nazil olan Kasas sûresi içinde yer alması söz konusu âyetin İslama karşı çıkan ve inanamakta ısrar edenlerin durumuna üzülen Hz. Peygamberi teselli etmek üzere indiği şeklindeki yorumun daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

3.4. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Âyetin Üslubuna Göre Değerlendirmesi

İzzet Derveze, sûrenin Mekkî veya Medenî oluşunun tesbitinde âyetlerin üslubundan faydalandığı gibi rivâyetlerin âyetlerle uyumlu olup olmadığı husûsunda da âyetlerin üslubundan yararlanmaktadır. Örneğin; bu hususla alakalı olarak Âdiyât sûresini inceleyelim: ... فَأَلْمُورِيَاتِ قَدْخَا وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحَا

²⁸ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, III, s. 327.

²⁹ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, III, s. 328-329.

“Harıl harıl koşanlara, (nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim ki insan, Rabbine karşı pek nankördür. Şüphesiz buna kendisi de şahittir ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür. Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman insan (halinin ne olacağını) düşünmez mi? Şüphesiz Rableri o gün onlardan tamamıyla haberdardır.”³⁰

İzzet Derveze, bu surenin tefsirinde zikrettiği sebeb-i nüzûlle ilgili rivâyeti, âyetlerin uslûbunu ve sûrenin nüzûl zamanını gözeterek değerlendirmektedir. Onun, bu âyetlerin nüzûl sebebi olarak zikrettiği bir rivayet şöyledir: Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber, Ensarî olan Munzur b. Amr komutasında Hannane taraflarına bir seriyye gönderir. Dönüş gecikince Münafıklar: “Hepsi öldürüldüler” şeklinde söylenmeye başlarlar. Bunun üzerine yüce Allah, Hz. Peygamber’e onların düşmana karşı zafer kazandığını haber vermek üzere bu sûreyi indirir.³¹

Derveze’nin zikrettiği başka bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Peygamber’in Ali b. Ebi Talib’i zat-i selasil seriyyesine göndermiştir. Birkaç kez onlara yardım göndermesine rağmen kendilerine yardım ulaşmadan geri dönmüşlerdir. Bunun üzerine bu âyetler nazil olmuştur. Akabinde Hz. Peygamber insanlara sabah namazını kıldırması ve bu âyeti okumuş; sonra şöyle buyurmuştur: “Bu gece, bu sûrede Ali’nin, düşmanlarını yendiğini Cebrâil bana haber verdi.”³²

Derveze’ye göre bu sûre Mekke’de risaletin ilk yıllarında nazil olmuştur. Sûrenin uslûbu da bunu te’kid etmektedir. Bu sebeple söz konusu rivâyetle sûre arasında uyum bulunmaktadır. Müfessire göre Şîilerin pek çok yerde yaptığı gibi bu rivâyeti de hevalarına

³⁰ Adiyat, 100/1-11.

³¹ Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk, Ahmed Ferid), Daru Turasi’l-Arabî, Beyrut, 1997, III, s. 510.

³² Ebi Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabresî, *Mecmau’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kurân*, Beyrut, ty., X, s. 422.

göre aktardıkları kuşkusu bulunmaktadır.³³

Görüldüğü üzere Derveze ayetlerin muhtevasıyla sebebi nüzul rivayeti arasında uyum aramakta ve rivayetle ayetin anlamı arasında uyumsuzluk bulduğunda rivayeti dikkate almamaktadır.

Konuyla ilgili olarak, Nahl, 16/126-127. âyetlerini ve bunlarla ilişkili görülen rivayeti inceleyelim.

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.” *وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَلُوبٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ* “Sabret! Senin sabrın ancak Allah’ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.”³⁴

İzzet Derveze, sebab-i nüzûl ile ilgili birden fazla rivâyet varsa bunları da zikrederek âyetlerin üslubu, bağlamı ve nüzûl zamanı ile uyumluluk açısından değerlendirmektedir. Derveze, bu âyetlerle ilgili olarak Taberî’den şu rivâyetleri nakletmektedir: Ata b. Yesar’ın rivâyetine göre bu üç âyet Medine’de Uhud savaşından sonra indirilmiştir. Zira Hz. Peygamber, amcası Hz. Hamza şehit edildiğinde çok üzülmüş ve eğer Allah bize zafer nasip ederse onlardan otuz kişiyi ibret olacak şekilde öldüreceğiz, diye yemin etmiştir. Müslümanlar da bunu duyunca: Allah’a yemin olsun ki onlara karşı muzaffer olursak, onları, Araplardan hiçbirinin hiç kimseye yapmadığı biçimde ibret olacak şekilde öldüreceğiz. Bunun üzerine bu âyetler indirilmiştir. Taberî’den nakledilen diğer bir rivâyete göre Mekke’de bazı Müslümanlar’ın: “Ey Allah’ın Peygamberi! Eğer Allah bize fırsat verirse kesinlikle şu köpeklerden öcümüzü alacağız”, demeleri üzerine bu âyetler indirilmiştir.³⁵

Derveze, rivâyetleri aktardıktan sonra şöyle değerlendirmektedir: Âyetlerin muhtevası ve üslûbu Mekke döneminde indiği

³³ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, II, s. 9-10;

³⁴ Nahl,16/126, 127.

³⁵ Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir *Camiu'l Beyân an Te’vili Âyil Kur’ân*, Dar’ul-Fıkr, 1999, XVII, s. 323.

görüşünü kuvvetlendirmektedir. İkinci rivâyet de buna uygundur. Ancak söz konusu âyetlerin muhtevası ve uslubu Medine’de indiğini söyleyen sebeb-i nuzûl rivâyetlerini desteklememekte; aralarında uyum olmadığı görülmektedir. Ayrıca, Medine döneminde indiğini gösteren bir karine de gözükmemektedir. Medenî olduğu söylenen rivâyetin kapsamına bakıldığında, âyetlerin tertipte buraya yerleştirilmesinin hikmeti anlaşılamamaktadır. Medenî olduğuna ilişkin rivâyetler sahih kabul edilse, bu üç âyetin Âl-i İmrân sûresinde, Uhud savaşıdan genişçe bahsedilen yere konulması gerekirdi.³⁶

İzzet Derveze, Nahl sûresinin Mekkî bir sûre olduğu, söz konusu âyetlerde gerek muhteva gerekse üslup özellikleri bakımından diğer âyetlerle uyumlu olduğu için bu âyetlerin de Mekkî kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle söz konusu âyetlerin Medine’de indiğini belirten sebeb-i nuzûl rivâyetlerini değil, Mekkî olduğuna ilişkin rivâyetin siyak ve sûre bütünlüğü ile daha uyumlu olduğunu düşünmekte ve buna göre âyeti tefsir etmektedir.

Derveze’ye göre bir önceki âyette, şâyet tartışma kaçınılmaz ise bunun en iyi şekilde yapılması, tebliğin de hikmet ve güzel öğütle yerine getirilmesi emredilmektedir. Bu üç âyet de önceki âyeti konu ve üslup yönünden tamamlamakta ve bu âyetler sanki hayrın bu yöntemi kullanmakta olduğunu ifade etmektedir. Ancak Müslümanlar, sertliğe başvuran kâfirlere karşılık vermenin gerekli olduğuna inanıyorlarsa, bu karşılık misliyle, eşitlik sınırına göre olması gerekmektedir. Bununla birlikte sabretmek daha faziletlidir.³⁷

Mezkur örneklerden de anlaşıldığı üzere Derveze, sebeb-i nuzûl ile ilgili rivâyetleri sûrenin üslûbuna ve indiriliş zamanına göre değerlendirmektedir. Bunlarla uyumlu gördüğü rivâyetleri tefsirde kullanmakta; uyumlu görmediklerini de reddetmektedir.

³⁶ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, V, s. 204-205.

³⁷ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, V, s. 205.

Konuyla ilgili diğer bir örneği de Kevser sûresi'nden verelim. Sure'nin metni, anlamı ve sebep-i nuzûlünü inceleyelim.

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَحْزُ "Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik." إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ
 إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ "O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes." "Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir"³⁸

İzzet Dervez'e bu sûreyle ilgili olarak şu rivâyeti aktarmaktadır: Hz. Peygamber'in erkek çocuklarının vefatı üzerine As b. Vail'in, O ebterdir, Onun soyu kesiktir, soyu devam etmeyecektir, mealinde konuşması üzerine bu sûre inmiştir. Müfessir, sûreyle ilgili sebep-i nuzûl rivâyetini aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmakradır: Ayetlerin üslûbu ve muhtevası sûrenin Mekkî olduğuna işaret eder ve rivâyeti doğrulamaktadır. Hz. Peygamber'e soyu kesik diyen kâfir kişinin sözleri Peygamber'i üzdüğünden dolayı Yüce Allah, bu sûreyi vahyederek güçlü bir üslupla o sözü söyleyen kişiyi reddetmekte ve Hz. Peygamberi teskin etmektedir. Zira soyu kesik sıfatı; Allah'ın rahmetinden mahrum olanlara daha çok yakışmaktadır. Sen onlara aldırma, Allah sana bol nimet vermiştir. Öyle ise sen Rabb'ine şükür için namaz kıl ve kurban kes.³⁹

3.5. Sebeb-i Nuzûl Rivâyetlerini ilgili pasaj, Sûre ve Kur'ân Bütünlüğüne Göre Değerlendirmesi

İzzet Derveze, bu tür rivayetleri değerlendirirken ilgili pasaj ve sûre'nin anlamıyla uyumlu olmasına dikkat etmektedir. Buna birlikte bu tür rivayetlerin Kur'ân bütünlüğüne aykırı olmaması gerektiğini düşünmektedir.

Örneğin Kassa, 28/57. âyet ve ilgili olduğu söylenen rivâyeti inceleyelim:

وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفُ مِنْ أَرْضِنَا أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ نَمْرَاتٍ
 كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِنْ لَدُنِّ

³⁸ Kevser, 108/1-3.

³⁹ Derveze, *Tefsirü'l-Hadis*, II, s. 11-12.

وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Onlar, ‘Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırsız’ dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.”⁴⁰

Derveze, pasaj bütünlüğünü gözeterek bu ayetle ilgili sebeb-i nuzûl rivâyetini değerlendirmekte ve birkaç açıdan bunu eleştirmektedir. Derveze’nin Taberî, İbn Kesir, Tabersî ve Hazin Tefsiri’nden aktardığı rivâyet şöyledir: Haris b. Osman b. Nevfel Hz. Peygamber’e : “Biz senin söylediklerinin gerçek olduğunu biliyoruz, fakat sana tabi olursak Arapların bizi yurdumuzdan olan Mekke’den çıkarmalarından korkuyoruz, bizden daha fazla başı dertte olan kimse bilmiyoruz.” demesi üzerine bu âyet nazil olmuştur.⁴¹

Derveze, rivâyeti aktardıktan sonra şöyle değerlendirmektedir: Bu olay genel olarak âyetin muhtevasıyla uyumlu görünmektedir. Ancak bu âyetin önceki âyetlere atfedilmiş olması; âyette قَالُوا çoğul kipinin olması, bunun sadece bir kişi tarafından değil, en az bir grup tarafından söylendiğine işaret etmektedir. Zira Mekke’nin ileri gelenleri Hz. Peygamber’in getirdiği bu yeni din sebebiyle bir takım çıkarlarının zedeleneceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla mezkûr âyette Hz. Peygamber’in getirdiği mesaja karşı çıkan inkârcıların durumları, sözleri zikredilmekte, eleştirilmekte ve onlara cevap verilmektedir.⁴²

Görüldüğü üzere Derveze söz konusu rivâyeti mezkûr âyetin geçtiği pasajdaki anlamla uyumlu görmektedir. Fakat rivâyette sadece tek kişinin ismi geçtiği, ayette ise çoğul kipi kullanıldığı için rivâyeti eleştirmektedir.

Sonuç

Muhammed İzzet Derveze’nin sebeb-i nuzûle yaklaşımı ör-

⁴⁰ Kassas, 28/57.

⁴¹ Derveze, *Tefsir’ül-Hadis*, III, s. 330

⁴² Derveze, *Tefsirü’l-Hadis*, III, s. 330-331.

nekler zikredilerek incelenmiştir. Derveze, sebab-i nüzulle ilgili rivayetlerin tefsirde kullanılmasının önemine inanmakla birlikte, bu tür rivayetlerde, İslam dünyasında meydana gelen siyasi, mezhepsel, etnik ve kalamî ihtilafların etkisi görüldüğünü düşünmektedir. Dolayısıyla Derveze, söz konusu rivayetleri nakletme yolunu benimsememiş, âyetlerin anlam ve muhtevasına, nüzul zamanına, siyak ve sibakına, bağlamına ve Kur'an'ın ruhuna uyumluluk esasına göre değerlendirmiştir. Bu ilkelerle uyumlu olanları tefsirde kullanmış buna ters düşenleri eleştirmiş ve reddetmiştir.

Kaynaklar

Buhârî, Muhammed b.İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Thk, M. Züheyr b. Nasr en-Nasır, Daru't-Tavkin en-Necât, Mısır, 1311.

Câbirî, Muhammed Abid, *Fehmu'l-Kur'an'ül Hakim*, Merkezi Dirâsâti Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 2006.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulu*, İfav Yay., İstanbul, 2012.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İfav Yay., İstanbul, 2012.

Demirci, Muhsin, "Esbâb-ı Nuzûl" *DİA.*, XI, s. 360-362.

Derveze, Muhammed İzzet, *Tefsirü'l-Hadis*, Dâru'l-Garbi'l İslami, Beyrut, 2000.

Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk., Ahmed Ferid), Daru Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad, 1998.

Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009.

Salih, Subhi, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l- İlim lilmelayin, Beyrut, 1988.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an ve Bağlam*, Şule Yay., İstanbul, 2012.

Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Lübâbu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-*

Nüzûl, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyân an Te'vili Âyil Kur'ân*, Dar'ul-Fıkr, 1999,

Tabresî, Ali el-Fadl b. Hasan, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kurân*, Beyrut, ty.

Uzun, Ayşe, *Câbirî'nin Tefsiri ve Yorum Yöntemi*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2013.

Vahidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysaburî, *Esbâbu'n- Nüzûl*, (Thk., Kemal Besyuni Zağlul), Daru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Beyrut, 1957.